

18. Uspořádání odsouzené k zániku? Mýty a skutečnosti o kolapsu versailleského mírového systému

Ondřej Houska

„Nejvyšším zločinem byla Versailleská mírová smlouva, jejíž kruté podmínky se postaraly o vznik druhé světové války“, napsal prestižní britský týdeník *The Economist* (MacMillanová 2004, 474). Třebaže tento časopis patří v rámci světové žurnalistiky k tomu vůbec nejlepšímu, v tomto případě ale jeho autoři podlehlí klišé.

Vlastně bychom neměli být příliš překvapeni. Nejen Versailleská mírová smlouva, ale celý versailleský mírový systém je publicistikou a dokonce i nemalou částí historiografie považován za odsouzeníhodný příklad mocenského diktátu, na němž lze těžko hledat něco pozitivního. Tento systém, tedy uspořádání vzniklé na mírové konferenci v Paříži po první světové válce, byl údajně od počátku odsouzen k zániku. Jak napsal i *The Economist*, právě kvůli chybám versailleského systému byla druhá světová válka nevyhnutelná.

Takový názor je dnes naprosto běžný, *mainstreamový*, jak se módně říká. Podle něj vlastně ani nemá cenu vznik a fungování mírového uspořádání zkoumat, protože beztak nemohlo fungovat, především kvůli tomu, že bylo vůči poraženým zemím příliš tvrdé.

Poté co versailleský systém zkolaboval, přišla druhá světová válka, jejímž hlavním viníkem bylo nacistické Německo. To jsou notoricky známá fakta. Proto je důležitější věnovat se vyvrácení tradované fámy, že za nástup Adolfa Hitlera k moci a příchod nového světového konfliktu mohly mírové smlouvy uzavřené po první světové válce. Na následujících stránkách se budeme snažit ukázat, že zmiňovaný kolaps nebyl nevyhnutelný, respektive že jeho důvodem primárně nebyly chyby samotného mírového uspořádání. Mírové smlouvy po první světové válce ve své DNA rozhodně neměly zakódovanou nevyhnutelnost dalšího světového konfliktu. Ten přišel ze zcela jiných důvodů. Než

se o nich ale zmíníme, bude třeba uvést na pravou míru alespoň některé z výtek na adresu versailleského systému – jen tak pochopíme, že běžně tradované příčiny za jeho pádem nestály. Tvzení, že mírové smlouvy po první světové válce, především smlouva s Německem, zavinily i další světový konflikt, patří do početné kategorie mýtů, které o dějinách 20. století existují.

Kritika uspořádání po první světové válce je mimořádně rozsáhlá. Versailleská mírová smlouva Německo údajně ponížila, připsala mu výlučnou vinu za rozpoutání války a uvalila na ně astronomické reparace. Byl to prostě „kartaginský“ mír, jak ve svém dnes již okřídleném výroku uvedl J. M. Keynes.

Americký historik W. R. Keylor popisuje, jak za ním do kabinetu přišel jeden z jeho studentů a chtěl po něm vědět, jak mohl prezident Woodrow Wilson uzavření tak tvrdého a nesmyslného míru připustit. Vždyť se svět mohl vyhnout hospodářské krizi, nástupu Hitlera k moci, druhé světové válce a holocaustu, prohlašoval tento mladík (Keylor 1998, 469–470). Tak prostě veřejné mínění mírové smlouvy vidí.

Jedná se o ukázkový příklad toho, že výzkumy historiků často neproniknou do povědomí širší veřejnosti. Historiografie přitom již od 70. let zásadně přehodnotila pohled na mír s Německem, jak ho těsně po jeho uzavření hyperkriticky načrtl zmiňovaný J. M. Keynes (Keynes 1920). Již pěknou řádku let víme, že článek 231 mírové smlouvy, tak zvaná vina na válce, ve skutečnosti *omezoval* německé reparační závazky: článek stanovoval teoretickou zodpovědnost Německa za všechny náklady spojené s válkou, ale prakticky mělo Německo platit jen přesně stanovený účet, specifikovaný později. Článek 231 tedy nebyl „výmyslem“ pomstychtivých Francouzů, jak se opět nesprávně soudí, ale amerických právníků, kteří chtěli uspokojit veřejné mínění ve Francii a v Británii; tomuto účelu sloužila vágní věta o teoretické zodpovědnosti Německa za veškeré náklady na válku. V praxi ale článek 231 v kombinaci s článkem 232 omezil německé platby na civilní škody. Tolik proklínaný článek 231 navíc vůbec neobsahuje termín „vina na válce“, ale jen stanovuje zodpovědnost Německa a jeho spojenců za škody způsobené agresí. Přesto nadále trvá mýtus o perfidnosti článku 231, přestože identicky znějící článek obsahovaly i mírové smlouvy s Rakouskem a Maďarskem, aniž ho tyto státy interpretovaly jako prohlášení o svém zavinění války (například Keylor 1998, 500–501; Marks 1978, 231–232, 245–246; Marks 1998, 342–343; Sharp 2008,² 90–91).

Německé reparace byly nakonec stanoveny na 132 miliard zlatých marek. V této souvislosti je předně třeba zdůraznit, že Němci nepochybně nějaké reparace platit museli. První světová válka byla totiž

velmi specifickým konfliktem. Na Západě se po čtyři roky odehrávala na půdě napadených států, tedy ve Francii a v Belgii. Německo bylo poraženo, ale jeho území se válka nedotkla. Francouzům a Belgičanům naopak zbyl těžce poničený průmysl, k čemuž přispěly i promyšlené německé akce, jako bylo například zatopení dolů. Pokud by tedy Berlín žádné reparace platit nemusel, vyšel by z konfliktu paradoxně jako ekonomický hegemon kontinentu (Schuker 1988, 58; Steiner 2005, 614). Na Francii by naopak čekala léta bolestné hospodářské rekonstrukce, navíc ještě platbou mezispojeneckých dluhů. Německo přitom mělo převážně dluhy domácí, které brzy vymazala inflace.

Taková podoba porážky Německa by vlastně znamenala jeho vítězství, a to Francouzi spolu s Brity pochopitelně nechtěli připustit. Reparace sloužily jako skutečná kompenzace nikoli všech válečných výdajů, ale primárně jako náhrada za civilní a hospodářské ztráty. K tomuto výčtu byly připojeny i důchody pro válečné vdovy či platby vysloužilcům, jež ale nijak nezvyšovaly částku, kterou mělo Německo zaplatit, pouze měnily poměr, jakým si Spojenci měli německé reparace rozdělit. Přidání těchto klauzulí přineslo větší díl Velké Británii, na jejímž území se nebojovalo a která by tak získala jen velmi málo, pokud by jediným kritériem byly materiální škody (Marks 1978, 232). Ve Francii navíc ve vztahu k reparacím rezonovala vzpomínka na porážku z roku 1870, po níž musela Paříž nově vzniklému Německu zaplatit pět miliard zlatých franků, aniž říšské území utrpělo nějaké ztráty, neboť i tehdy se bojovalo ve Francii; Francouzi přitom tuto kontribuci splatili do posledního franku.

Po roce 1918 bylo samozřejmě otázkou, jakou sumu jsou Němci skutečně schopni zaplatit. Vzhledem k v roce 1921 nakonec stanoveným 132 miliardám zlatých marek je verdikt veřejného mínění dodnes jasný: byla to zcela nereálná a nesmyslně vysoká částka, jejíž placení Němce ruinovalo. Jenže i tady historický výzkum potvrdil, že realita je úplně jiná. Již v momentě stanovení konečné sumy bylo všem zainteresovaným zřejmé, že částka 132 miliard je zcela iluzorní. Jednalo se pouze o číslo, které mělo svou velikostí uspokojit veřejné mínění ve vítězných státech. V praxi mělo Německo splatit jen tak zvané obligace A a B, tedy 50 miliard zlatých marek, což bylo v přepočtu zhruba 12 a půl miliardy dolarů. Sami Němci přitom nedlouho předtím dokonce nabídli zaplacení vyšší částky (Marks 1969, 356–365; Marks 1978, 237; Sharp 2008², 105–106). Nakonec, jak víme, Berlín na reparacích zaplatil jen necelých 21 miliard zlatých marek, tedy asi 5,25 miliardy dolarů.

Reparace tedy německou ekonomiku nezruinovaly, nebyly příčinou traumatické hyperinflace z počátku 20. let. Spojenečtí ekonomič-

tí experti přitom tehdy soudili, že Německo vědomě pracuje na zničení marky, aby prokázalo údajnou zhoubnost reparací a vyhnulo se jejich placení. Německé problémy s inflací nezavinily reparace, ale především nezodpovědný tisk peněz, neochota omezit obrovský rozpočtový deficit a velmi nízké daně, výrazně nižší než ve spojeneckých státech. Historické bádání dalo tomuto výkladu za pravdu. Berlín inflaci vědomě podněcoval, protože doufal, že se stane argumentem v jeho boji za zbavení se reparací. Archivní materiály ukazují, že německé vedení se v letech 1922-1923 rozhodlo odložit daňovou reformu a opatření ke stabilizaci měny v naději, že se mu podaří vyjednat podstatné snížení reparací. Inflace byla ostatně nejvyšší od léta 1921 do konce roku 1922, kdy Němci neplatili téměř žádné reparace. A v době, kdy platili nejvíc, tj. v závěru 20. let, problém s inflací neexistoval (Marks 1978, 238-239).

Zbourat si zaslouží i další mýtus spojený s Versailles a reparacemi. Ani samotná částka 132 miliard zlatých marek (tj. zhruba 33 miliard dolarů) totiž nebyla *kartaginská*. Německo ji mohlo splácet, pokud by ovšem chtělo. Základní podmínkou bylo zvýšení daňové zátěže na stejnou úroveň, jakou tehdy měly vítězné státy (Marks 1998, 360-361; Schuker 1988, 56). Německá vláda však předem vyhlásila, že neučiní nic, co by jakkoli snížilo životní úroveň obyvatel. Jak napsala jedna z nejuznávanějších historiček reparačního problému, pro Němce spojení „schopnost platit“ evidentně znamenalo „schopnost platit tak, aby nás to nebolelo“ (Marks 1998, 359). Představa, že Německo za svou agresi vůči Belgii a Francii, která těmto zemím přinesla obrovské lidské i materiální škody, dostane jen bezbolestný trest, ale byla pro Paříž a Brusel - zcela pochopitelně - nepřijatelná (k německému počínání si na dobytých územích srv. Hull 2005, kap. 9-10).

Dnes víme, že reparace nebyly v první řadě ekonomickým, ale *politickým* problémem. Otázka od samého počátku nestála, jestli Německo může platit, ale jestli chce a bude platit. Reparace neznamenalaly rušující a nehorázné zatížení poražené země, jak hlásala německá propaganda a jak dodnes opakují publicisté a někteří méně informovaní historikové. Berlín se chtěl reparací zbavit, a tak dělal vše pro to, aby prokázal jejich negativní efekt. Takový přístup byl zcela konzistentní s neochotou Němců smířit se s porážkou ve válce. Vítězné státy na druhou stranu neměly dost vůle ustanovení smlouvy skutečně prosadit.

Mýty ovšem nepřevládají jen ve vztahu k podmínkám míru s Německem. Týkají se i širšího problému mírového uspořádání ve střední, východní a jihovýchodní Evropě, kam nový systém údajně vnesl jen roztržitost, neboť zde vznikla řada malých či středně velkých států, které od počátku nebyly ničím víc než nástrojem velmocenské

politiky. Rozdrobená střední Evropa se pak stala snadnou obětí nacistické a následně komunistické expanze. Oč stabilnější byl starý pořádek, v němž prostor střední Evropy vyplňovala a stabilizovala habsburská monarchie (např. Fejtö 1998, *passim*)!

Takovýto postoj sugeruje, že rozpad Rakousko-Uherska byl narysován na stolech diplomatů na Pařížské mírové konferenci, případně že se o něj „zasloužila“ hrstka úzce nacionalisticky uvažujících emigrantů typu Masaryka nebo Beneše, kteří ošálili francouzské, britské a americké státníky. Tento názor má, do jisté míry paradoxně, hodně podobného s meziválečnými českými slogany ve stylu „zbourali jsme Rakousko-Uhersko“, ovšem s tím rozdílem, že rozpad monarchie považuje za krajně negativní skutečnost.

Habsburské soustátí se však evidentně nerozpadlo kvůli aktivitě několika mužů. Základy tohoto mnoha národům společného domu byly notně podmáčené již před rokem 1914 (potenciálně nejvýbušnější byl antagonismus mezi Vídní a Budapeští; značná část uherských politických kruhů se totiž nehodlala spokojit s postavením, které jim dával od roku 1867 existující dualismus), což četní obhájci monarchie většinou zamlčují.

Tím však rozhodně nemá být řečeno, že rozpad Rakousko-Uherska byl již před válkou nevyhnutelný. Soustátí, respektive jeho předlitavská část, do značné míry umožňovalo hospodářský i národně emancipační rozvoj svých národů. Právě s postupujícím vývojem v těchto směrech ale začínalo být ještě před vypuknutím světového konfliktu stále patrnější, že Češi i další národy se nechtějí smířit s ne zcela plnoprávným politickým postavením, které jim v rámci monarchie vymezovali Němci a Maďaři, nemluvě o tvrdém útlaku, který v Zalitavsku menšinové Maďaři praktikovali.

Češi prostě v monarchii nechtěli jen být; chtěli zaujmout místo rovnoprávného, státotvorného národa. Sílu a schopnosti na to měli, vždyť byli druhým nejpočetnějším národem státu, celkovou kondici císařství by tím jen posílili. Vídeň a Budapešť ale byly striktně proti. Rakousko-Uhersko se tak již v letech před válkou dostalo do hluboké vnitřní krize, během níž bylo patrné, že Čechům se jejich požadavky naplňovat nedaří. Vzhledem k tomu, že se od 90. let 19. století stali „zcela hotovým národem“, alternativa jejich úplné samostatnosti byla teoreticky naprosto možná. Patřila ale k těm nejméně pravděpodobným; ležela jenom na dně šuplíku pomyslného českého psacího stolu.

Skutečným přelomem byla první světová válka, během níž se jasně ukázalo, že další existence v rámci Rakousko-Uherska již zájmům Čechů (i jiných nevládnoucích národů) neodpovídá. Všechny německé politické strany v monarchii (kromě jedné) se během války sjedno-

tily na společném programu: jeho přijetí by znamenalo úplnou německou nadvládu ve střední Evropě. Program šel dokonce tak daleko, že Čechům upíral název „národ“ a prohlašoval je pouze za „kmen“. Nejhorlivějšími propagátory takových tezí byli Němci z českých zemí. Češi by se po uskutečnění těchto plánů v rámci říše stali pouhým bezprávným etnikem (Kárník 2008, 26-28). Soudní čeští politici museli postupně ztratit jakékoli iluze o tom, že by Rakousko-Uhersko mohlo zůstat i jejich státem.

Habsburská monarchie po dlouhou řadu let měla svůj nepochybný *raison d'être*. Před válkou a především během ní o něj ale vlastními chybami přišla. Je přitom potřeba zdůraznit, že v závěru konfliktu již o další existenci monarchie nestál prakticky nikdo. Během října 1918 se s ní jako první, jak známo, rozžehnali rakouští Němci, nikoli Češi.

Výše zmíněná konstatování mají připomenout, že konec Rakousko-Uherska a vznik tzv. nástupnických států byl výsledkem konkrétních historických procesů před válkou a především během ní. Mírové smlouvy tak nové státy zrodily jenom formálně; jejich vznik pouze završovaly. V podstatě byly naplněním národně emancipačního úsilí většího počtu menších či středně velkých národů, které probíhalo již od 19. století a jež se nejprve projevilo na Balkáně odtržením od osmanské říše. Mírové smlouvy tedy nepřivodily, ale pouze potvrdily rozpad mnohonárodnostních říší včetně Rakousko-Uherska a vznik Československa či Polska a dalších států (srv. např. Dejmek 2010, 1-2).

Podle kritiků byla ovšem řada těchto zemí jakýmsi Rakousko-Uherskem v malém, tedy mnohonárodnostními státy, v nichž opět jeden národ dominoval nad ostatními. Tato připomínka je v leccem pravdivá, k celkovému odmítnutí versailleského systému v této části Evropy ale rozhodně nepostačuje. Životní podmínky a práva národnostních menšin leckde skutečně nedosahovaly žádoucí úrovně. Především pro Maďary bylo bolestné, že skoro tři miliony příslušníků jejich národa zůstaly mimo hranice nového Maďarska. Současné je ale nepopíratelné často opakované tvrzení, že v našem regionu národnostně spravedlivé hranice narýsovat nešlo. K tomu mohly vést snad jen masivní a nedobrovolné přesuny obyvatelstva a tento postup by jistě odmítli i největší kritikové versailleského systému. Když už zmiňujeme možná nejčastěji citovaný maďarský příklad, z čistě národnostního hlediska by bylo jistě spravedlivější, aby například Žitný ostrov připadl Maďarsku a nikoli Československu. Je ale zcela iluzorní myslet si, že by větší vstřícnost v tomto ohledu přinesla lepší vzájemné vztahy mezi Československem a Maďarskem. Maďarská delegace na mírové konferenci v Paříži striktně trvala na územní integritě Uherska a tento postoj pak Maďarsko nezměnilo v celém meziválečném období (Romsics

2006, 160). Budapešť by se tedy nespokojila ani s takovou revizí hranic, která by spočívala na etnickém základě. To byl samozřejmě naprosto nerealistický postoj, který bránil jakékoli spolupráci a usmíření mezi nástupnickými státy. Zároveň z něj plyne, že i kdyby byla Trianonská mírová smlouva postavena na národnostním principu (přičemž přesné stanovení hranic podle tohoto kritéria bylo, jak jsme uvedli, nemožné), Budapešť by stejně nebyla spokojena.

Z čistě národnostního hlediska tak byly hranice nově vzniklých států jistě problematické. Poražení protestovali a stěžovali si, že nebyl dodržen Wilsonův slib o právu na sebeurčení. Tuto výtku dnes hojně opakuje i publicistika a část historiografie. Zapomíná ale, že americký prezident postulát o právu na sebeurčení chápal výrazně jinak, než se tehdy a především dnes soudilo. Pro Wilsona znamenalo právo na sebeurčení především právo lidu na volbu vlastní vlády, tj., zjednodušeně řečeno, na demokratické státní uspořádání. O etnickém aspektu Wilson vůbec neuvažoval. Jenže v národnostně nesmírně heterogenní střední a východní Evropě se právě etnicita stala v chápání konceptu práva na sebeurčení zásadním hlediskem (Keylor 1998, 475–476).

Rakouští Němci tak žádali spojení s Německem, Němci z českých zemí se zase chtěli připojit k Německému Rakousku a následně k Německu. Z čistě národnostního pohledu na to jistě měli právo. Naplnění tohoto práva by však znamenalo velmi výrazné územní i hospodářské posílení právě poraženého Německa, které by prakticky realizovalo své hegemonistické ambice ve střední Evropě. Kvůli tomu ovšem vítězní Spojenci do té doby nejkrvavější válku lidských dějin nevedli. Právo na sebeurčení prostě nebylo a ani nemohlo být uplatněno stoprocentně. Tak se ostatně neuplatňuje žádné právo; vždyť i právo na soukromé vlastnictví či na osobní svobodu může být i v demokratickém státě určitým způsobem omezeno.

Po první světové válce tedy ustoupilo i právo národů na sebeurčení. Pokud se dostalo do sporu se strategickými či ekonomickými zájmy vítězů, v drtivé většině případů nedostalo přednost. Leckdy to byla chyba, tvůrci nového uspořádání měli brát větší ohled na národní city poražených. Přesto ale musíme bez váhání souhlasit s historikem, který napsal, že hranice po první světové válce byly z národnostního hlediska spravedlivější než ty předválečné i než ty zakreslené po roce 1945 (Stuart Hughes 1966², 123). Stejně tak má pravdu další historik, podle něhož mohlo být právo na sebeurčení za daných okolností jen stěží uplatněno důsledněji (Sharp 2008², 206).

Versailleské mírové uspořádání bylo přes nepopíratelné nedostatky oproti předcházejícímu stavu z národnostního hlediska jednoznačným pokrokem. V Evropě vzniklo osm nových států: Československo, Estonsko, Finsko, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Polsko a Rakousko, ne-

počítáme-li Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, tedy Jugoslávii. Vzhledem k situaci před rokem 1914 získala řada národů samostatnost a přestala žít ve více či méně nerovnoprávném postavení v rámci mnohonárodnostních říší. Za nové situace se nepříznivé podmínky, až na výjimky, netýkaly celých národů, ale národnostních menšin, za něž vzhledem k dobovému chápání nemůžeme považovat Slováky, Chorvaty nebo Slovince (Dejmek 2010, 13, 19, 21). Po roce 1919 si tak v Evropě mohlo svou vládu vybrat více lidí než kdykoli předtím či potom až do roku 1989 (Steiner 2005, 607).

Obhájce módních, ale zcela ahistorických tezí, kteří v Rakousko-Uhersku vidí jakousi Evropskou unii své doby, tento nástup národních států dráždí. Používáme-li termín národní stát, potom tak činíme s již konstatovaným vědomím, že uvnitř těchto nových států často žily početné národnostní menšiny. Pokud jsou tyto země kritiky označovány za neživotaschopné, je třeba připomenout, že úplně všechny byly znovu obnoveny buď po roce 1945, či se opět konstituovaly po pádu sovětského bloku (případ pobaltských států). Jak by tedy mohly být neživotaschopné? Pro české prostředí je symptomatické, že četní publicisté zpochybňují životaschopnost Československa, aniž totéž tvrdí o dalších státech s národnostními menšinami, třeba o Polsku, Finsku či Lotyšsku...

Tzv. národní státy byly prostě realitou, vznikly po vnitřním kolapsu dosavadních říší. V žádném případě nepředstavovaly nedostatečně promyšlený výtvar vítězných mocností. Nebyly to ani státy umělé, jak zní další častá výtky. Pokud by platila, byly by umělými státy i Velká Británie, Francie či Španělsko, což netvrdí snad ani ti nejostřejší kritici. Jestliže mluví o alternativách, měli by si uvědomit, že v roce 1918 reálně existovaly jen tři: vznik řady samostatných států, bolševizace střední Evropy nebo de facto německá střední Evropa. Právě tyto alternativy totiž někdo prosazoval, měly tedy své zastánce. O federalizaci střední Evropy, tolik populární mezi publicistikou po skončení války a po pádu mnohonárodnostních říší, nestála žádná jen trochu relevantní politická síla.

Versailleský systém s sebou přinesl ještě jednu podstatnou změnu: demokracii, jež „se narodila s národním citem, a obě je přirozeně spojeno“, jak napsal vynikající finský diplomat Max Jakobson (cit. dle Durmana 2009, 346). Od výsledků války se očekávalo vytvoření „světa bezpečného pro demokracii“, abychom citovali okřídlený výrok amerického prezidenta Wilsona. Poválečný, byť jen dočasný rozkvět demokracie v Evropě s rozpadem mnohonárodnostních říší a se vznikem nástupnických států úzce souvisel. Historikové se v zásadě shodují,

že vznik moderní demokracie je neoddělitelně spojen s mezinárodním uspořádáním po první světové válce a s vývojem v následujících letech (Mazower 1998, IX).

Jestliže před rokem 1914 v Evropě existovaly jen tři republiky, po válce bychom jich napočítali třináct. Na tehdejší dobu demokratické ústavy přijaly prakticky všechny nástupnické státy. Demokracie prostě byla na postupu, přihlásily se k ní i nově vládnoucí elity v Německu, Rakousku a Maďarsku, byť v jeho případě nikoli na dlouho. Záhy po skončení první světové války se zdálo, že demokracie triumfuje. Francouzský filozof tak mohl napsat, že „v očích Wilsonů, Lloydů Georgeů, Clemenceauů, Masaryků, Benešů a Venizelosů útěk císaře Viléma a odchod císaře Karla doplňoval útěk Ludvíka XVI. Rok 1918 byl jako evropský rok 1792“ (de Jouvenel, 7). Připomenutí demokracie jako fenoménu tehdejší doby je velmi důležité; pád demokracie je totiž neodmyslitelně spjat s kolapsem celého versailleského systému.

Demokracie měla od počátku v Evropě řadu protivníků. Především v prostoru bývalých mnohonárodnostních říší začala poměrně záhy vyklízet cestu otevřeně autoritativním formám vlády nebo se v těchto zemích stala prázdným a jen formálně existujícím pojmem.

Je samozřejmě nutné rozlišovat mezi různými typy autoritativních režimů. Z dlouhodobého pohledu ale přesto můžeme říci, že velkou část 20. století charakterizoval zápas mezi liberální demokracií, fašismem a komunismem. Fašismus, kam počítáme i nacismus, a komunismus byly nesmiřitelnými nepřáteli demokracie, kterou si, nikoli neprávem, často spojovaly s poválečným uspořádáním. Fašisté i komunisté byli protivníky versailleského systému; odpor a vůle po revizi těch prvních, především nacistů, byla ovšem výrazně intenzivnější než v případě komunistů. Obě ideologie ale byly nepochybnými vyzyvatelkami liberálně demokratického řádu. Každá z nich se považovala za vrcholnou fázi lidských dějin. Nacisté mluvili o tisícileté říši, Mussolini prohlašoval, že 20. století bude stoletím fašistickým, zatímco komunismus svůj nárok na finalitu dokonce opíral o údajné vědecké poznání. V určitou dobu se přitom mohlo zdát, že prohra demokracie je jistá, ba že už k ní dávno došlo. Po roce 1918 přitom mluvila o demokracii celá Evropa a jeden britský učenec napsal, že „demokracie je všeobecně uznávána jako normální a přirozená forma vlády“. O dvě dekády později již ale bylo na starém kontinentě demokratických režimů jako šafránu (Mazower 1998, IX-XV, 1-3).

Tato studie nechce a nemůže být podrobnou analýzou toho, proč se demokracie mezi válkami dostala do defenzivy. Stačí jen naznačit několik bodů, na nichž se shoduje většina historiků a které brilantně sumarizoval Mark Mazower (Mazower 1998, kap. I).

Řada států, v nichž se po roce 1918 objevily demokratické režimy, na tuto formu vlády zřejmě nebyla zralá (srv. Steiner 2005, 628). Tomu odpovídal i charakter tamní demokracie, jež byla po výtce formální a většinou vydržela jen krátce. Pravděpodobně platí, že demokracii se nemůže dařit v hospodářsky málo vyvinuté zemi; podoba a osud demokracie například v Rumunsku či Bulharsku budiž toho příkladem.

Demokracie se ale dostala do vážných problémů i v zemích, ve kterých se etablovala dávno před rokem 1918 a které patřily k hospodářsky vyspělým. Stačí se podívat na vnitropolitickou situaci ve Francii (srv. např. Bonnefous 1985, kap. IV). Demokracie zde byla spojována i s rozdělením národa; uvědomme si, kolik politických stran zasedalo ve francouzském parlamentu, k jak ostrým sporům mezi nimi docházelo a jak krátká byla životnost většiny vlád III. republiky. V době vyhrčené domácí i mezinárodní situace přibývalo těch, kteří volali po národní jednotě, jež se zdála být přímo protikladem demokracie. Hluboká politická polarizace prostě byla jednou z příčin ohrožení demokracie ve Francii a podstatnou příčinou pádu demokracie v jiných zemích. Poměrný volební systém vedl ke vzniku menšinových či koaličních vlád. Schopnost dosahovat kompromisu mezi různými ideovými proudy přitom byla minimální, a tak byla průměrná doba trvanlivosti kabinetů velmi nízká; například v Německu osm měsíců, v Rakousku sedm a ve zmiňované Francii po roce 1932 jen čtyři měsíce. Demokráté navíc dostali příliš málo času, aby se naučili vládnout. Ve většině zemí je od počátku ohrožoval pravý i levý extremismus a těžké hospodářské problémy (Mazower 1998, 16–18; Newman 1972, 115–119, 132–133).

Demokracie se tak udržela jen tam, kde se tyto rozpory podařilo překonat. Ve Skandinávii vytvořili sociální demokraté alianci s reprezentanty agrárního venkova, v Belgii či Británii dokázali alespoň v některých otázkách najít společnou řeč s konzervativci (Mazower 1998, 23–24). V Československu po většinu meziválečného období sociální demokraté a agráři spolupracovali. V celé řadě jiných zemí ale vedla politická polarizace k mnohem vážnějším důsledkům.

Silná polarizace byla příznačná i pro Německo. Konstatování, že „klíčem k budoucnosti demokracie v Evropě [...] bylo Německo“, přitom rozhodně není přehnané (Mazower 1998, 4). Jenže německá demokracie se potýkala se silným tlakem pravých i levých extremistů. Navíc byla od počátku oslabená neschopností akceptovat válečnou porážku a faktem, že skutečných republikánů ve výmarském Německu nebylo mnoho. Přídomek „republika bez republikánů“ je zcela na místě. V armádě, vysoké byrokracii či justici dominovali odpůrci demokratického uspořádání, kteří s úspěchem prohlašovali, že demokracii

vnutili Německu vítězové a ti, kteří údajně vítězné německé armádě vrazili dýku do zad, tedy socialisté a Židé (srv. Mommsen 1989, 83-84; Moravcová 2006, 210-212; Newman 1972, 133-134).

Pád demokracie v Německu a ve většině Evropy patří ke klíčovým faktorům kolapsu versailleského systému. Jak jsme již uvedli, demokracie byla s novým uspořádáním úzce spjata. Její ústup byl tedy logicky interpretován jako oslabování mírového řádu. Bylo chybou vítězů, že si tyto důsledky neuvědomili. Spojené státy se z Evropy politicky stáhly, zatímco Francouzi a Britové dávali najevo obavy z pronikání komunismu, ale různé autoritativní režimy jim nevadily; dokonce, jako třeba Britové ve vztahu k Maďarsku, je poměrně otevřeně podporovali. Tím přitom jistým způsobem oslabovali pevnost a legitimitu celého mírového uspořádání (srv. Mazower 1998, 22).

Přes všechny zmiňované nedostatky nicméně platí, že versailleský mírový systém nebyl mrtvě narozeným dítětem, který kvůli svým zásadním chybám spoluzavinil druhou světovou válku. Toto konstatování lze dobře ilustrovat na příkladu míru s Německem, nepochybně nejvýznamnější a také nejspornější části celého uspořádání po první světové válce. Základním problémem reparací a celé Versailleské smlouvy bylo, že Německo bylo od počátku rozhodnuto reparace neplatit a smlouvu změnit. Shodovala se na tom prakticky celá politická, ekonomická či kulturní elita a veřejné mínění. „Nikoli [Versailleská] smlouva, ale vášnivý odpor Německa proti ní se postaral o Hitlerův vzestup“, konstatovala S. Marksová (Marks 1998, 367; srv. Klein 1998, 220; Knox 2007, 240, pozn. č. 11). Přitom jsme na předešlých stránkách jasně ukázali, že reparace neznamenaly zruinování Německa. Časem se snad tento fakt dostane i do velkých syntéz a příruček dějin 20. století a, posléze, k širší veřejnosti.

Změn doznal i pohled na další části míru s Německem. Stručně řečeno, versailleský mír již jen málokdo označuje za „kartaginský“. Německo ztratilo 13 % území a 4,2 % německy mluvící populace. Nový stát si ale uchoval své průmyslové jádro, což mu dávalo největší hospodářský potenciál ze všech evropských zemí. Bylo evidentní, že Německo se dříve či později opět stane nejsilnější hospodářskou mocností kontinentu. Ze strategického hlediska byla jeho situace po pádu habsburské a romanovské říše dokonce výhodnější než před rokem 1914. Německá populace byla vzdělaná a etnický v zásadě homogenní. Německo mělo vůči Francii stále převahu 3:2, pokud šlo o věk vhodný pro vojenskou mobilizaci. Jeho armáda byla sice omezena na 100 000 mužů, představovala však elitní kompaktní celek s vysokou morálkou. Lloyd George a další britští politikové se zásadně mýlili, když se po skončení války domnívali, že se hegemonelem kontinentu

stává Francie. Mocenská převaha Paříže byla jen zdánlivá a dočasná (Knox 2007, 236; Steiner 2005, 605-606; Weinberg 1969, 248-260).

Versailleská smlouva byla diktátem - nadiktovaný je ale mír po každé válce. Představa, že po skončení do té doby nejstrašnější války v historii mohli spojenečtí politici k Němcům přistupovat ve stylu „Sice jste zničili část Francie a celou Belgii, ale O. K., co jsme si, to jsme si, pojďme si sednout k jednacímu stolu jako rovný s rovným“, je mimořádně naivní.

Versailleský mír tedy byl diktátem, ale nikoli diktátem, který by Německo zotročoval. Tvrdost smlouvy navíc musíme měřit ve vztahu k tehdy existujícím precedentům. Císařské Německo na jaře 1918 nadiktovalo nesmírně brutální mír Rumunsku (Bukurešťská smlouva) a Rusku (Brest-litevská smlouva). Oba dokumenty, daleko tvrdší než versailleský mír, dávají jasně tušit, jak by vypadala Evropa, pokud by v první světové válce zvítězilo Německo: jednalo by se o *Pax Germanica* (Mazower 1998, 47).

To můžeme ostatně dobře odvodit i z německých válečných cílů. Tak megalomanský program anexí a hospodářské i politické dominance, na jakém se shodovala německá vojenská i politická elita, u států Dohody nenajdeme. Německé vítězství ve válce by totálně změnilo mocenskou podobu Evropy. Brest-litevská smlouva je důkazem, že německá elita své radikální válečné cíle myslela vážně (Fischer 2004, kap. 18; Chickering, Först, 8; Knox 2007, 149-150; Wehler 2004, 86).

Německo však nedokázalo přijmout fakt, že válku prohrálo. Jak již víme, zrodila se legenda o ráně dýkou do zad údajně neporažené armády, přestože Německo ve skutečnosti stálo před naprostým vojenským krachem. Dohodová vojska ale svůj pochod zastavila a došlo k uzavření příměří. Skutečnost, že v době porážky stála německá vojska stále ještě na francouzském území, se ukázala být z hlediska dalšího vývoje zásadní. První světová válka neměla žádné symbolické „Waterloo“. Spojenci měli příměří odmítnout a pokračovat do nitra Německa, aby byl výsledek konfliktu evidentní (Knox 2007, 159).

Evropa tedy po válce doznala řady hlubokých proměn, které určitým způsobem zastřešoval versailleský mírový systém. Již jsme se zmínili o jeho některých nesporně pozitivních rysech. Bylo to uspořádání, které *mohlo* fungovat. Myšlenky na odzbrojení poražených i vítězů nebyly pouhými frázemi a vedla se o nich seriózní, byť nakonec neúspěšná jednání (Steiner 2005, kap. 11). Tvzení o naprostém selhání mírotvorců na pařížské mírové konferenci je třeba rázně odmítnout.

Tato skutečnost ale nemění nic na faktu, že Německo nové uspořádání nepřijalo. Na nutnosti jeho revize se shodovala prakticky celá německá politická, hospodářská, vojenská i kulturní elita. Francouzsko-

-německý problém, tedy hlavní otázku evropských mezinárodních vztahů, nový mírový systém nevyřešil.

Bylo ale nevyhnutelné, aby se Německo versailleské smlouvě vzešlo silou a aby se do čela této snahy postavil Adolf Hitler? V odborném diskurzu dlouhou dobu převládal názor, který na obě otázky odpovídal kladně. Kolaps versailleského systému nicméně nebyl předem daný. Stejně tak tento systém nemůže za nástup nacistů k moci. Pokud to někdo stále ještě tvrdí, „ignoruje činy všech – politických vůdců, diplomatů, vojáků, obyčejných voličů – během dvaceti let mezi lety 1918 a 1939 [...], když v roce 1939 propukla válka, byl to výsledek dvaceti let učiněných i neučiněných rozhodnutí, nikoli uspořádání z roku 1919“ (MacMillanová 2004, 474. Srv. Sharp 2008², 200, 213).

Versailleský systém mohl být – i přes své nepopiratelné nedostatky – fungujícím uspořádáním mezinárodních vztahů jedině pod podmínkou, že by se Německo do systému zapojilo a rozhodlo se hrát konstruktivní roli. K tomu ale v prvních letech po válce nedošlo, což je jeden z hlavních argumentů četných kritiků, podle nichž bylo mírové uspořádání odsouzeno k zániku.

Dnes ale víme, že situace v určité době nebyla beznadějná. Při zkoumání příčin kolapsu versailleského mírového systému je třeba důsledně odlišit 20. a 30. léta. Ta první rozhodně nebyla pouhým prologem ke krizovému vývoji následující dekády a ke druhé světové válce. Místo toho je musíme vidět jako poválečnou dekádu se vším, co k takovému období patří: s přetrvávajícími rozpory mezi vítězi a poraženými, politickými i ekonomickými zmatky, ale i počínající stabilizací a zmírňováním konfliktů (Steiner 2005, kap. 4–11). Důsledné vynucení podmínek mírové smlouvy by bylo možné jen tehdy, kdyby vydržel rezolutní francouzský postoj, podpořený Velkou Británií. K tomu však, jak víme, nedošlo a počínaje rokem 1924 začala snaha o částečnou změnu uspořádání, která ovšem respektovala jeho hlavní rysy. Základními stavebními kameny byly Dawesův plán a Locarno.

Snaha o dohodu ve vztahu k reparacím a o dobrovolné uznání západních hranic Německa byla dříve odmítána jako pouhý prolog, který nikam nevedl, či jako chyba, jež Německu usnadnila jeho expanzivní politiku. Nejnovější výzkumy se však kloní k závěru, že druhá polovina 20. let představovala křehkou, ale skutečnou naději na stabilizaci poměrů, která se mohla postupem času rozšířit ze západní Evropy dále na východ. Předpokladem usmíření jistě byla částečná revize mírového uspořádání, jež rozhodně nebyla nemožná a samotné mírové smlouvy s ní ostatně výslovně počítaly. Určitá změna mohla být dosažena prostřednictvím diplomatické dohody podpořené těsnou hospodářskou spoluprací. Německý ministr zahraničí Gustav

Stresemann se snažil domácí veřejné mínění přesvědčit, že zrovnoprávnění Německa je možné mírovou cestou, vyjednáváním s Francouzi a Brity.

Nakonec, jak víme, neuspěl. Uvědomme si ale, jak málo času Evropa na klidný vývoj dostala - devastující hospodářská krize přišla již v roce 1929. Co by se stalo, pokud by k ní nedošlo? Němci mohli Výmarskou republiku přijmout tak říkajíc „za svou“. Usmíření mezi vítězi a poraženými by v době hospodářské stabilizace nepochybně mělo mnohem větší šanci na úspěch. Toto usmíření by jistě zahrnovalo částečnou revizi mírových podmínek, jakkoli by jeho páteří stále zůstal versailleský mírový systém, včetně tolik kritizovaných reparací. Proto je možné, řečeno se Z. Steinerovou, považovat 20. léta za „čas naděje“. Tato naděje přitom nebyla iluzorní, nýbrž alespoň do jisté míry oprávněná (Cohrs 2008, passim a zvl. 613-620; Steiner 2005, zvl. 611-613, 615-623, 630-632, citát ze s. 631; Wright 2002, kap. 8).

Osud mírového uspořádání a vlastně celé Evropy a celého světa se začal naplňovat po vypuknutí hospodářské krize, především od roku 1931. Toto období bylo skutečně klíčové. Došlo k pádu Výmarské republiky a k nástupu Hitlera k moci. Společnost národů se zdiskreditovala kvůli neúspěchu odzbrojovacích jednání i kvůli přístupu k japonské agresi v Asii. Naděje na stabilizaci a usmíření zmizely. Pád versailleského systému a příchod druhé světové války se rodil právě v době světové hospodářské krize a v následujících 30. letech. Teprve tuto fázi můžeme považovat za *předválečnou* (Steiner 2005, kap. 12-14). Tvrdit totéž již o letech 20. by bylo hrubým zjednodušením.

Ztělesněním evropské cesty k další válečné katastrofě se stal Adolf Hitler, druhou světovou válku skutečně můžeme považovat za „Hitlerovu válku“. Kolaps versailleského mírového systému je spojen s jeho nástupem k moci a s následující politikou nacistického Německa. Hitler se ale do úřadu německého kancléře nedostal kvůli Versailles, stejně jako revize Versailles nebyla nejdůležitější součástí jeho programu; Vůdce chtěl, jak známo, mnohem víc. Za nástupem nacismu k moci a pádem mírového systému stojí hospodářská krize, již zmíněná neschopnost Němců přijmout fakt válečné porážky a s tím související přetrvávání touhy po jejich dominanci na kontinentě, intriky německých elit či slabost západních mocností a jejich snaha vyhnout se nové válce téměř za každou cenu (např. MacMillanová 2004, 474; Steiner 2011, passim, zvl. 1037; Kershaw 2004, kap. X).

Francie záhy ztratila vůli vynucovat si důsledně plnění mírových podmínek, navíc k tomu neměla ani dostatečnou sílu. Země byla traumatizována obrovskými ztrátami, které ve válce utrpěla, a dalšímu konfliktu se chtěla vyhnout. Odpovídala tomu i její vojenská strategie.

Není sice pravdou, že byla od počátku defenzivní, od konce 20. let ale začal její obranný aspekt jednoznačně dominovat, až nakonec zcela převládl (např. Bonnefous 1985, *passim*; Horne 2000, 154-164; Kier 1999, 53-54). Za tragikomické ztělesnění francouzské politické situace můžeme považovat fakt, že kvůli intrikám nebyl v roce 1920 prezidentem zvolen Georges Clemenceau, ale nevýrazný Paul Deschanel, u něhož brzy propukla duševní choroba, kvůli níž musel z funkce odstoupit (Bonnefous 1968², 159-163).

Britové se snažili vyjít Německu vstříc již od dob jednání na pařížské mírové konferenci. To, co mělo ve druhé polovině 20. let rysy racionálního hledání kompromisu a snahy nastolit takové uspořádání, které by mohli akceptovat vítězové i poražení, se ale od 30. let a především v jejich závěru stalo pouhým appeasementem. V závěru dekády se navíc francouzská politika britské víceméně podřídila (např. McDonough 1998, *passim*; Parker 1993, *passim*).

Ke kolapsu versailleského systému a ke druhé světové válce tedy nedošlo kvůli přehnané tvrdosti mírových smluv. Mírové uspořádání padlo a Evropa (a celý svět) byla uvržena do ještě strašnějšího konfliktu kvůli agresivní politice nacistického Německa a fašistické Itálie, jimž západní velmoci nebyly schopny či ochotny čelit. Versailles bylo pro Hitlera cennou propagandistickou zbraní, při formulaci jeho cílů ale hrálo jen podružnou roli. Němci měli vybojovat *Lebensraum* na Východě a ovládnout Evropu, nikoli získat zpět hranice z roku 1914 nebo se zbavit reparací. Navíc, i uprostřed nejhlubší krize Výmarské republiky v letech 1931-1933 nebyl nástup Hitlera k moci nevyhnutelný. Do kancléřského křesla ho uvedla tehdejší německá elita v době, kdy se zdálo, že jeho hvězda začíná zapadat (Kershaw 2004, kap. X /kapitola se trefně jmenuje „Vyzdvižení k moci“; Knox 2007, 396-398; Weinberg 2009, *passim*). Pokud jde o Mussoliniho, ten se sice chopil teze o „zmrzačeném vítězství“, tedy mýtu, podle něhož Itálie na pařížské mírové konferenci získala příliš málo, ale i jeho plány byly mnohem rozsáhlejší, neboť zdaleka nezahrnovaly jen nápravu údajných křivd mírových smluv; fašisté usilovali o nastolení italské mocenské dominance na Balkáně a ve Středomoří (Gooch 2007, kap. 4-8; Knox 2000, Part II; Rodogno 2003, zvl. 63-100; Rochat 2005, zvl. 241-242; v širokém kontextu Salerno 2002, *passim*).

Nacisté se v Německu chopili moci v čase devastace hospodářskou krizí, italští fašisté získali vládu v době, kdy se jejich země dostala do faktické občanské války. Kromě krizových momentů ale zdůrazňme i dlouhodobější trendy, které k tomuto výsledku výrazně přispěly. V Itálii to byla krize vládnoucího liberalismu, naivní a příliš radikální politika socialistů či nenávisť mezi jedinými dvěma masovými strana-

mi, tedy socialisty a lidovci (popoláry). V německém případě byly radikálně nacionalistické a rasistické proudy důležitou součástí společnosti již před rokem 1914. Masově sdílené přesvědčení o předurčenosti Německa ke světové dominanci utrpělo šok porážkou v první světové válce. Německé veřejné mínění se nedokázalo vyrovnat s válečným neúspěchem; fakt porážky si nepřipustilo a obvinilo z ní vnitřní i zahraniční zrádce a nepřátele. Za těchto podmínek byla Výmarská republika pro velkou část německé společnosti odmítaným či přímo nenáviděným zřízením (Hull 2005, zvl. kap. II-III; Knox 2007, *passim* a zvl. 389-398).

Raději to řekněme ještě jednou: pro pozdější vývoj byla mnohem důležitější první světová válka než následující mírové uspořádání. Konflikt let 1914-1918 byl „prvotní katastrofou“, jak napsal americký diplomat G. F. Kennan (cituje Wehler 2004, 83), bez něhož by dějiny vládu Hitlera, Mussoliniho, Lenina a Stalina nikdy nepoznaly.

Historiografie dnes v zásadě přijala závěry, s nimiž před padesáti lety vystoupil Fritz Fischer. Německá vojenská, politická i hospodářská elita válku dlouhodobě chtěla a za její vypuknutí v létě 1914 nese zásadní zodpovědnost. Jak napsal Hans-Ulrich Wehler, konflikt nabral celoevropské dimenze hlavně kvůli německé „hazardní hře“. (Fischer 2004⁴, zvl. 82-86.; Wehler 2004, 83. Srv. Fromkin 2004 zvl. 286-296; Knox 2007, zvl. 146-149). Když se členové nové poválečné vlády v Berlíně seznámili s přísně tajnými dokumenty z roku 1914, řada z nich připustila, že Německo válku skutečně zavinilo; kabinet s prezidentem Ebertem se však nakonec rozhodl tyto důkazy zatajit a veřejnost mohla žít v iluzi o Německu jako oběti spojenecké tvrdosti a propagandy a o pověstné ráně dykou do zad neporažené armády. Noví vládcí v Berlíně tak odmítli se rozejít s dědictvím císařského Německa (Heinemann 1983, 29-53; Knox 2007, 235-236).

Sebereflexe se nedostavila, místo ní politický život v Německu opanovalo přesvědčení o nutnosti stav kodifikovaný versailleským mírem zvrátit. V tomto smyslu můžeme druhou světovou válku vidět jako pokračování boje z let 1914-1918: i tehdy šlo o mocenské ovládnutí Evropy. Hitler tento zápas dovedl až do krajnosti, k vyhlazovací a totální válce. Válku v podání císařského Německa samozřejmě nelze srovnávat s praktikami nacistů. Je ale nutné připomenout, že kdyby se v lednu 1933 nedostal k moci Hitler, byla by v Německu s největší pravděpodobností nastolena diktatura armády. Důstojníci přitom měli z *geopolitického* hlediska pro válečné záměry nacistů přinejmenším pochopení. Navíc, jak dnes víme, německá císařská armáda se v koloniích dopouštěla genocidy a vedla proti místním obyvatelům vyhlazovací válku již před rokem 1914 (Hull 2005, part I; Wehler 2004, 86, 89).

Kolaps versailleského systému tedy nenastal kvůli domnělým chybám nebo tvrdosti mírových smluv, ale kvůli německému odhodlání znovu vybojovat zápas z let 1914-1918. Již zmíněný čas nadějí - stabilizace druhé poloviny 20. let - byl příliš krátký na to, aby přivodil změnu. K tomu došlo teprve po druhé světové válce. Meziválečná silná polarizace uvnitř jednotlivých demokratických zemí se zmírnila, mimo jiné díky opatřením v rámci tzv. sociálního státu. Tento model sice postupně nabyl až perverzních forem a leckde se stal spíše prostředkem na přerozdělování od vyšší střední třídy k nižší střední třídě, jako princip je však pro fungování demokracie nepostradatelný. Zcela klíčové pak byly mezinárodní souvislosti: z hlediska mentality a názorů německého obyvatelstva se toho bezprostředně po válce mnoho nezměnilo (Judt 2008, 58-59). Německo nicméně bylo okupováno a jednoznačná porážka byla patrná již na první pohled. Zcela jiný byl navíc širší kontext: Spojené státy americké se z Evropy nestáhly a naopak se aktivně podílely na vybudování transatlantické bezpečnostní i ekonomické struktury. Teprve v jejím rámci mohl být francouzsko-německý problém vyřešen.

Resumé

Mírové uspořádání po první světové válce je tradičně odsuzováno jako krátkozraký diktát, který poražené Německo srazil na kolena. V údajné přehnané tvrdosti tzv. versailleského mírového systému je spatřován jeden z hlavních důvodů nástupu nacismu k moci a vzniku druhé světové války. Tato studie poukazuje na to, že historiografie taková tvrzení po zpřístupnění archivů již vyvrátila. Versailleský mírový systém ve skutečnosti mohl být fungujícím základem mírového uspořádání mezinárodních vztahů. Jeho hlavním problémem nebyla přehnaná tvrdost, ale neschopnost Německa uznat válečnou porážku.

Literatura

Bonnefous, E.

1968² *Histoire politique de la Troisième république. Tome troisième: L'après-guerre 1919-1924*. Paris: Presses universitaires de France.

Bonnefous, E.

1985 *Avant l'oubli. La vie de 1900 à 1940*. Paris: Laffont/Nathan.

Brendon, P.

2001 *The Dark Valley. A Panorama of the 1930s*. London: Pimlico.

Cohrs, P. O.

2008 *The Unfinished Peace after World War I: America, Britain and the Stabilisation of Europe 1919-1932*. Cambridge: Cambridge University Press.

Deist, W.

1991 Die Militärische Zusammenbruch des Kaiserreiches. Zur Realität der „Dolchstoßlegende“. In: Deist, W. *Militär, Staat und Gesellschaft. Studien zur preußisch-deutschen Militärgeschichte*, 211-233. München: R. Oldenburg Verlag.

Dejmek, J.

2010 Post-versailleský systém a „Nová Evropa“: Liberálně demokratické uspořádání či diktát vítězů? (Teze nejen k devadesátému výročí Trianonu), dostupné na http://www.hiu.cas.cz/cs/download/ostatni/dejmek_medailon_text_prednasky.pdf (staženo 1. 5. 2011).

De Jouvenel, B.

1941 *Après la défaite*. Paris: Plon.

Fejtő, F.

1998 *Requiem za mrtvou říši. O zkažení Rakouska-Uherska*. Praha: Academia.

Fischer, F.

2004⁴ *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18*. Düsseldorf: Droste Verlag.

Fromkin, D.

2004 *Europe's Last Summer. Who Started the Great War in 1914?* New York: Knopf.

Gooch, J.

2007 *Mussolini and His Generals. The Armed Forces and Fascist Foreign Policy, 1922-1940*. Cambridge: Cambridge University Press.

Heinemann, U.

1983 *Die verdrängte Niederlage: Politische Öffentlichkeit und Kriegsschuldfrage in der Weimarer Republik*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.

Horne, J.

2000 Der Schatten des Krieges: Französische Politik in den zwanziger Jahren. In Mommsen, H., Hg., *Der Erste Weltkrieg und die europäische Nachkriegsordnung. Sozialer Wandel und Formveränderungen der Politik*, 145-164. Köln - Weimar - Wien: Böhlau Verlag.

Hull, I. V.

2005 *Absolute Destruction. Military Culture and the Practices of War in Imperial Germany*. Ithaca - London: Cornell University Press.

Chickering, R.; Förster, S.

2003 Introduction. In Chickering, R.; Förster, S. (ed). *The Shadows of Total War: Europe, East Asia and the United States, 1919-1939*, 1-19. Cambridge: Cambridge University Press.

Judt, T.

2008 *Poválečná Evropa. Historie po roce 1945*. Praha: Slováry.

Kárník, Z.

2008 *Malé dějiny československé (1867-1939)*. Praha: Dokořán.

Kershaw, I.

2004 *Hitler. 1889-1936: Hubris*. Praha: Argo.

Keylor, W. R.

1998 Versailles and International Diplomacy. In Boemeke, M. F.; Feldman, G.; Glaser, E.(ed.). *The Treaty of Versailles. A Reassessment after 75 Years*, 469-505. Cambridge: Cambridge University Press.

Keynes, J. M.

1920 *The Economic Consequences of the Peace*. New York: Harcourt, Brace and Howe.

Kier, E.

1999 *Imagining War. French and British Military Doctrine between the Wars*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Klein, F.

1998 Between Compiègne and Versailles: The Germans on the Way from a Misunderstand Defeat to an Unwanted Peace. In Boemeke, M. F.; Feldman, G.; Glaser, E. (eds.). *The Treaty of Versailles. A Reassessment after 75 Years*, 203-220. Cambridge: Cambridge University Press.

Knox, M.

2000 *Common Destiny. Dictatorship, Foreign Policy and War in Fascist Italy and Nazi Germany*. Cambridge: Cambridge University Press.

2007 *To the Threshold of Power. Origins and Dynamics of the Fascist and National Socialist Dictatorships, Volume 1*. Cambridge: Cambridge University Press.

MacMillanová, M.

2004 *Mírotvorci. Pařížská konference 1919*. Praha: Academia.

Marks, S.

1969 Reparations Reconsidered: A Reminder. *Central European History* 2, 1969, č. 4, 356-365.

1978 The Myths of Reparations. *Central European History* 11, č. 3, 231-255.

1998 Smoke and Mirrors: In Smoke-Filled Rooms and the Galerie des Glaces. In Boemeke, M. F.; Feldman, G.; Glaser, E. (eds.). *The Treaty*

- of Versailles. *A Reassessment after 75 Years*, 337-370. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mazower, M.
1998 *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*. London: Penguin.
- McDonough, F.
1998 *Neville Chamberlain, Appeasement and the British Road to War*. Manchester: Manchester University Press.
- Mommsen, H.
1989 *Die verspielte Freiheit. Der Weg der Republik von Weimar in den Untergang 1918 bis 1933*. Berlin: Propyläen Verlag.
- Moravcová, D.
2006 *Výmarská republika. Problémy demokracie v Německu 1918-1932*. Praha: Karolinum.
- Newman, K. J.
1972 *Zerstörung und Selbstzerstörung der Demokratie. Europa 1918-1938*. Köln-Berlin: Kiepenheuer&Witsch.
- Parker, R. A. C.
1993 *Chamberlain and Appeasement. British Policy and the Coming of the Second World War*. London: Palgrave Macmillan.
- Rodogno, D.
2003 *Il nuovo ordine mediterraneo. Le politiche di occupazione dell'Italia fascista in Europa (1940-1943)*. Torino: Bollati Boringhieri.
- Rochat, G.
2005 *Le guerre italiane 1935-1943. Dall'Impero d'Etiopia alla disfatta*. Torino: Einaudi.
- Salerno, R. M.
2002 *Vital Crossroads. Mediterranean Origins of the Second World War, 1935-1940*. Ithaca - London: Cornell University Press.
- Romsics, I.
2006 *Trianonská mierová zmluva*. Bratislava: Kalligram.
- Sharp, A.
2008² *The Versailles Settlement. Peacemaking After the First World War, 1919-1923*. London: Palgrave Macmillan.
- Schuker, S. A.
1988 The End of Versailles. In Martel, G. (ed.). *The Origins of the Second World War Reconsidered. The A. J. P. Taylor Debate after twenty-five years*, 49-72. London: Unwin Hyman.

Steiner, Z.

2005 *The Lights that Failed. European International History 1919-1933*. Oxford - New York: Oxford University Press.

2011 *The Triumph of the Dark. European International History 1933-1939*. Oxford - New York: Oxford University Press.

Stuart Hughes, H.

1966² *Contemporary Europe: A History*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

Wehler, H.-U.

2004 Die Urkatastrophe. Der Erste Weltkrieg als Auftakt und Vorbild für den Zweiten Weltkrieg. *Der Spiegel*, č. 8, 82-89.

Weinberg, G.

1969 The Defeat of Germany in 1918 and the European Balance of Power. *Central European History* 2, 1969, č. 3, 248-260.

2009 *Hitler's Foreign Policy 1933-1939: The Road to World War II*. New York: Enigma Books.

Winkler, H. A.

1991 *Mußte Weimar scheitern? Das Ende der ersten Republik und die Kontinuität der deutschen Geschichte*. München: Stiftung Historisches Kolleg.

Wright, J.

2002 *Gustav Stresemann: Weimar's Greatest Statesman*. Oxford: Oxford University Press.